

Toneel op de Nederlandse televisie

Thuis theater doet niet aan toneel

Pieter Bots Ooit zond de Nederlandse televisie elke donderdag een toneelstuk uit. Die tijd is reeds lang voorbij: tegenwoordig wordt toneel bepaald stiefmoederlijk behandeld. Hoe kan televisie weer iets gaan betekenen voor het toneel?

‘Comfortabele stoelen, perfecte zichtlijnen en een drankje binnen handbereik.’ Zo prijst de Duitse televisiezender 3Sat op de website hun ‘*Fernsehadaptationen*’ aan. Ieder voorjaar tijdens het *Theatertreffen* – het theaterfestival met de meest belangwekkende voorstellingen uit het Duitse taalgebied – zendt het kanaal registraties van een paar van de uitgenodigde producties semi-live integraal op televisie uit. Toptheater bekijken vanuit je eigen luie stoel, zonder dat je door weer en wind een tocht naar de schouwburg hoeft te ondernemen. Het klinkt aantrekkelijk. Hoewel? Essentieel aan de theaterervaring is immers de fysieke aanwezigheid van acteurs op het toneel, de adem van de zaal, zoals theatermaker en dichter Antoine Uitdehaag het ooit in een dichtbundel heeft genoemd. Die is niet voelbaar in je eigen huiskamer.

Maar voor wie het niet mogelijk is of te veel moeite kost om het theater te bezoeken, biedt zo’n theaterregistratie een redelijk alternatief.

In Duitsland zijn zulke uitzendingen volstrekt normaal, maar in Nederland is de traditie om interessante toneelproducties op televisie uit te zenden, allang verleden tijd. In de jaren vijftig en zestig werd de kijker iedere donderdag getraakteerd op theaterregistraties met de groten van die tijd. *Dood van een handelsreiziger* met Ko van Dijk, *Cyrano de Bergerac* met Guus Hermus, *De kersentuin* met Ida Wasserman en Paul Steenbergen: ze werden allemaal op televisie uitgezonden en zijn voor menigeen de eerste kennismaking met toneel geweest. Wie werd overdonderd door de stem van Ko van Dijk, of werd verleid door het spel van Sigrid Koetse, ging vervolgens ook eens kijken wat er allemaal in de schouwburg plaatsvond.

Zulke televisieregistraties hadden niet alleen een wervende, maar ook een geschiedkundige functie. Al die opnames van bijzondere voorstellingen zijn voor het nageslacht bewaard gebleven. Dat is belangrijk, want toneel is in de

aard een vluchtige kunstvorm. Na de laatste speelvond is er weinig tastbaars meer van over: een stapeltje recensies, een paar scènefoto's, een programmaboekje en met een beetje geluk een kostuum. Door die televisieopnames kunnen we veertig jaar na dato nog kijken naar de legendarische toneelvoorstellingen van weleer. Veel theatergezelschappen maken zelf ook wel een video van hun voorstellingen. Die opnames zijn echter van aanmerkelijk lagere kwaliteit dan de professionele televisieregistraties.

Beperkingen

Maar die conserverende functie van een televisieregistratie is natuurlijk niet belangrijk genoeg voor de omroepen om er kostbare zendtijd voor op te offeren. In weerwil van de ervaringen in Duitsland denken men dat toneel absoluut ongeschikt is om vanaf het scherm te bekijken. Maar dat staat te bezien.

De toneelliefhebber moet zich natuurlijk neerleggen bij de beperkingen van zo'n registratie. Je hoort de toneelstemmen niet rechtstreeks door de zaal galmen, de directe interactie tussen zaal en publiek ontbreekt en de blik wordt natuurlijk altijd gestuurd door de keuze van de televisieregisseur. Wat dat betreft geldt hetzelfde als bij

Dankzij
de tv-
opnames
kunnen
we veertig
jaar na
dato nog
kijken
naar
legen-
darische
toneel-
voorstel-
lingen

een muzikale registratie. Een muziekiefhebber weet dat er akoestisch gezien niets boven een concert in het Concertgebouw gaat. En toch kan hij evengoed genieten van een opname daarvan. Wie de beperkingen van toneel op televisie erkent, kan nog plezier genoeg beleven aan een registratie. De televisieregisseur moet daarbij de theatrale aspecten van het origineel niet ontkennen, maar in de registratie benadrukken. Als hij genoeg oog heeft voor het spel, de vormgeving en de mise-en-scène, dan kan hij nog heel wat moois maken van opmerkelijke theatervoorstellingen als *Val van de goden* van Hollandia of *Het temmen van de feeks* van Toneelgroep Amsterdam.

Televisieregistraties van toneelvoorstellingen worden echter tegenwoordig bijna nooit meer gemaakt. Producenten kiezen een enkele keer wel voor een bewerking tot televisiefilm, waarbij het stuk tot scenario herschreven wordt en op locatie gedraaid wordt. Met name nieuwe Nederlandse stukken krijgen zo'n herkansing, zoals bijvoorbeeld *Noordeloos* van Peer Wittenbols en *Cloaca* en *Familie* van Maria Goos. Maar ook *Langs de grote weg* van Tsjechov door 't Barre Land en *De Bitterzoet* van Dennis Potter door Hollandia zijn op deze wijze voor televisie bewerkt. Soms pakten die televisieadaptaties goed uit, andere keren bleven ze toch te stijf, te tekstgericht – te toneelmatig zeg maar. Vaak is 'toneelmatig' bij een verfilming een pejoratieve term, maar wanneer je er onomwonden voor kiest om een televisieadaptatie als toneelregistratie te erkennen, moet je juist recht doen aan de toneelmatige aspecten van het origineel, en de schoonheid en eigenheid ervan benadrukken.

Andere podiumkunsten

Het toneel wordt tegenwoordig nogal stiefmoederlijk behandeld op de Nederlandse televisie. Eigenlijk neemt het daardoor een uitzonderingspositie in. Want andere podium-

kunsten, zoals cabaret, dans en opera, hebben wel elk een vast plekje op de televisie verworven. Dat heeft voor een deel met de populariteit en de praktische uitvoerbaarheid te maken, maar is ook afhankelijk van andere factoren.

Dat er veel cabaretregistraties op televisie te zien zijn, verbaast natuurlijk geenszins. Cabaretiers trekken altijd veel kijkers. Bovendien is het relatief eenvoudig om een cabaretier in actie te filmen, en gaat er vanwege het minimale decor en de minimale mise-en-scène weinig verloren.

Dans is een veel weerbarstiger kunstvorm om vast te leggen, maar er bestaat ook hierin een decennialange traditie die tot op de dag van vandaag doorgaat. Een paar keer per seizoen (traditioneel rond kerst en tijdens de Dansdagen) worden registraties van balletten en dansvoorstellingen op televisie uitgezonden. Dans heeft als voordeel boven toneel dat het een visuele kunstvorm is, die zich daardoor gemakkelijker met een camera laat vastleggen dan een toneelstuk. De zogeheten dansfilm buit de registratiemogelijkheden van film en televisie zelfs optimaal uit. In dat geval wordt er speciaal een choreografie voor de camera geschreven, gebruikmakend van filmische middelen als montage, close-up en een bewegende camera. Zulke dansfilms kunnen zich ook op iedere denkbare locatie afspelen, zoals in een architectonisch monument of aan een kade.

Ook televisiekijkende operaliefhebbers komen regelmatig aan hun trekken. Tussen de Nederlandse Opera en de NPS bestaat een structurele samenwerking, zodat er iedere december een aantal opera's wordt uitgezonden. Het is natuurlijk niet te vergelijken met een livebezoek aan het Muziektheater, maar de impact van de beelden en de muziek als meeslepende factor zorgen ervoor dat een operaregistratie oog en oor genoeg kan strelen. Bovendien hoeft de kijker zich bij opera en dans niet of minder op de tekst en de inhoud te concentreren dan bij een toneelvoorstelling.

Schamel aanbod

Met dezelfde zorgvuldigheid waarmee opera's als *Orfeo* en de vier delen van de *Ring des Nibelungen* gefilmd zijn, zou ook een aantal spraakmakende Nederlandse toneelvoorstellingen voor televisie opgenomen kunnen worden. Toch is de kans dat dat gebeurt vanwege het huidige omroepbeleid klein. De dictatuur van de kijkcijfers en de afkalving van de budgetten laten waarschijnlijk niet toe dat omroepen gaan experimenteren met zulke, waarschijnlijk relatief kostbare, registraties.

Het aanbod van theaterregistraties op televisie is weliswaar schamel, maar op allerlei andere manieren besteedt de Nederlandse televisie wel degelijk aandacht aan het theater. Zo werd vorig jaar de twaalfdelige documentaire-serie *Allemaal theater* uitgezonden. Een initiatief van Joop van den Ende, waarin Jeroen Krabbé het publiek door de geschiedenis van het naoorlogse Nederlandse theater loodste. Het was een prestigieus project, waar de VandenEnde Foundation een hoop research, tijd en geld in heeft gestoken, en dat een schat aan informatie bood. Uit dit project bleek overigens weer hoe waardevol het is als er opnames van theatervoorstellingen gemaakt worden. Daardoor konden we bijvoorbeeld fragmenten van Tsjechov-ensceneringen van Sjarov en theatervoorstellingen van het Werkteater terugzien.

Hier en daar vielen er wel grote hiaten in de geschiedschrijving. Er werd bijvoorbeeld te weinig aandacht besteed aan jonge groepen en regisseurs; aan een paar grote regisseurs zoals Ivo van Hove en Guy Cassiers werd geen woord besteed; en ook de behandeling van de Actie Tomaat was te eenzijdig. Desondanks verdient het project grote lof: hier werd het Nederlandse theater door de televisie werkelijk serieus genomen. Althans, dat leek zo, want vervolgens werd de serie – door de VandenEnde Foundation grotendeels cadeau gedaan – door de AVRO nogal liefdeloos laat op de avond weggezet.

Daardoor haakte een groot deel van het potentiële (oude-re) publiek al bij voorbaat af. Gelukkig kreeg de serie afgelopen najaar een tweede kans – en dit keer wel op *prime time*.

Het is tekenend voor de wijze waarop de televisie met theater omgaat. Er worden natuurlijk wel programma's over theater geïnitieerd, maar vervolgens springt men er nonchalant mee om. Ze worden op een onmogelijk tijdstip geprogrammeerd; al na een paar afleveringen trekken de omroepbazen de stekker eruit; of er wordt op een veel te groot publiek gemikt, waardoor het te oppervlakkig wordt.

Babes en bombarie

Dat laatste was het grootste euvel van de meest recente televisieprogramma's over theater. Dankzij een genereuze financiële injectie van – opnieuw – Joop van den Ende heeft de AVRO in 2001 een aantal afleveringen van *Een kwestie van smaak* (later ingekort tot *Smaak*) geproduceerd. Angela Groothuizen nam in Felix Meritis het theateraanbod van dat moment door en peilde ook de theatersmaak van een gast. De flap-uit-presentatiestijl van Groothuizen, de willekeurige keuze van onderwerpen en het stuurloze format zorgden ervoor dat het programma geen lang leven beschoren was.

Zo mogelijk nog rampzaliger was *Ticket*, dat eveneens met veel bombarie werd aangekondigd: musical-babe Tooske Breugem was hiervoor speciaal weggekaapt bij RTL. Ook bij dit programma lag een sterke nadruk op de promotie van het theater, en ditmaal had producent EyeWorks van Reinout Oerlemans gekozen voor een *RTL Boulevard*-achtige presentatievorm. Sidekicks Harm Edens en Gert-Jan Dröge gaven vals commentaar op voorstellingen die

De lijst van vroegtijdig gesneefde kunstprogramma's is lang

ze hadden gezien, en een willekeurig samengestelde toptien moest de mening van theaterbezoekend Nederland weergeven. Het was een ridicule manier om het theater in een televisieprogramma aan de man te brengen en de AVRO schoot hierbij haar doel volkomen voorbij. Publiek dat werkelijk in theater geïnteresseerd is, voelde zich niet serieus genomen, terwijl het bredere publiek toch liever naar *RTL Boulevard* blijft kijken.

Beide programma's zijn al na korte tijd van de buis gehaald, en dat is ook het lot van de meeste televisieprogramma's die zich behalve op theater ook op andere kunstgebieden richten. *Kunstmest*, *Nederland C*, *Opium tv*, *Propaganda*, *Kunst moet zwemmen*, *TV3*: de lijst van vroegtijdig gesneefde kunstprogramma's is lang. Vaak deugde de opzet niet of hadden de presentatoren te weinig ervaring, uitstraling of gezag. En in bijna alle gevallen zorgde een sandwichformule voor een bijzonder halfslachtige inhoud,

Pieter Bots

is theatercriticus voor *Het Parool* en *TM Tijdschrift over theater, muziek en dans*

en voegde het programma niets toe aan wat er al aan kunstnieuws en -achtergrond in kranten en tijdschriften geboden wordt. Het gevolg: de kijkcijfers blijven achter bij de veel te optimistische verwachtingen, en de omroepbazen schrappen het al na een seizoen. Daardoor krijgt een programma nooit de kans om zich te ontwikkelen en te verbeteren.

Witte raaf

Eigenlijk heeft zich de afgelopen jaren slechts één kunstprogramma bewezen. Jarenlang was *De Plantage* een baken. De culturele talkshow van Hanneke Groenteman verzandde vanwege de ongedwongen vorm niet in haar pretenties. Maar dankzij de culturele interesse en bagage van de presentatrice werden de onderwerpen wel met de juiste diepgang behandeld. Uit de uitzendingen was duidelijk merkbaar dat Groenteman een groot toneelliefhebber is, en voor acteurs en theatermakers was het waarschijnlijk een warm bad: ze schoven op zondagmiddag graag aan om over hun voorstellingen te praten, en Groenteman wist – anders dan Tooske Breugem en Angela Groothuizen – wel waarover ze sprak, en wat ze moest vragen. Nadeel van Groentemans theetafel was echter wel dat het programma vooral informatief-warmmenselijk, maar nauwelijks beschouwend was.

De formule voor een theater- of kunstprogramma op televisie dat zowel informatief, beschouwend als kritisch kan zijn, is eigenlijk heel simpel. Zet een aantal theater- of kunstkenneren rond de tafel en laat ze discussiëren over een aantal voorstellingen of andersoortige kunstwerken. Dat levert, mits je een scherpe presentator en een paar eloquente panelleden hebt, een levendig programma op, dat de kijkers kan prikkelen om zelf van die theatervoorstellingen of kunstwerken kennis te nemen. Zo'n programma biedt een duidelijke aanvulling op de recensies en artikelen in kranten en tijd-

schriften. Daarin wordt immers slechts één mening verkondigd, en gaan mensen niet met elkaar in debat. Bovendien biedt het medium ook nog de gelegenheid om fragmenten van theatervoorstellingen te tonen, die als illustratie van het debat kunnen dienen.

Het is natuurlijk een beproefd concept: de BBC maakte zo ooit faam met het dagelijkse discussieprogramma *Late show*, dat inmiddels is teruggebracht tot een wekelijkse editie, *Newsnight review*. Ook in Nederland kennen we de formule van *Zeeman met boeken*. Dit was een van de aardigste literatuurprogramma's die op televisie te zien geweest zijn. Ook als je de boeken niet gelezen had, was het bijzonder interessant om schrijvers, critici en specialisten aan het woord te horen over een aantal spraakmakende romans.

En ziedaar, dit najaar ging een nieuw onderdeel van het VPRO-kunstprogramma *RAM*, 'De besprekers', van start. Inderdaad, hierin kruisen maandelijks journalisten en critici de degens over verschillende actuele kunstwerken. De eerste afleveringen, die als vanouds op een onzalig tijdstip werden uitgezonden, waren van een wisselvallig, maar bemoedigend niveau. Maar ook *RAM/De Besprekers* wordt alweer van de buis gehaald – omdat de kijkcijfers te laag zijn, en men de programmamakers de kans niet wil geven om zo'n programma te laten groeien. Zonde, want dit is bij uitstek de programmaformule die zich ertoe leent om het theater bij een groter publiek onder de aandacht te brengen. Het verenigt veel eigenschappen in zich waar een goed televisieprogramma over theater aan moet voldoen. Het signaleert, het duidt, het is beschouwend, kritisch, maar kan ook heel wervend zijn. Een ideaal programma om vanuit je luie stoel met een drankje in de hand te bekijken.